УДК 811.161.2'37:2-287

Наталія Піддубна

ПРЕЦЕДЕНТНІ ОНІМИ ЯК ІНТЕРДИСКУРСИВНИЙ ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПОВІДІ

Статтю присвячено дослідженню релігійного дискурсу, зокрема проповіді як одного з жанрів релігійної комунікації. З'ясовується інтердискурсивний характер сучасної проповіді, що виявляється, окрім іншого, у взаємодії релігійного й публіцистичного дискурсів, а саме в уживанні прецедентних як біблійних, так і світських онімів.

Ключові слова: релігійний дискурс, публіцистичний дискурс, релігійна комунікація, проповідь, прецедентні оніми.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна мовознавча наука позначена активним інтересом до тих явищ і процесів, що з певних ідеологічних причин тривалий час перебували на периферії наукових досліджень. До таких, безперечно, належить низка питань, пов'язаних із взаємодією мови й релігії, відбиттям релігійної картини світу в мовній картині світу, вербалізацією концептосфери «Релігія» засобами української мови та ін. Актуальними є й ті розвідки, що стосуються релігійного, або фідеїстичного дискурсу, зокрема проповіді – фундаментального первинного жанру релігійної комунікації, мета використання якого донести зміст слова Божого до свідомості людей. Проповідь розкриває особливості релігійного світобачення, виражає моральні цінності. Проповідь як жанр релігійної комунікації спрямована на співрозуміння учасників релігійного дискурсу та містить рекомендації щодо певної поведінки та вчинків, реалізується в усній формі безпосередньо в храмі або опосередковано через засоби масової інформації. Особливістю проповіді є необхідність доступно, у зрозумілій формі донести до слухача Божі заповіді, що зумовлює значущість особистості священика в забезпеченні дієвості сили казання.

У нашій розвідці маємо за **мету** дослідити функцію використання прецедентних власних назв у сучасних українських проповідях УАПЦ.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Мову окремих жанрів церковно-релігійного красномовства вивчали ряд лінгвістів. Останнім

© *Піддубна Н., 2013*

часом посилилася увага науковців до дослідження релігійного, зокрема молитовного, дискурсу, що вивчається різноаспектно: в плані його структурно-семантичної організації та жанрової специфіки (Н. Гуйванюк, Т. Тарасюк); з огляду на використання певних груп лексики (Л. Ткач, І. Шепетюк, Г. Баран); крізь призму ролі молитовних звертань у творенні молитовного діалогу (С. Богдан, І. Грималовський); з позиції теорії мовленнєвих актів (А. Кожина, М. Войтак, Т. Бердникова, С. Шабат-Савка), з огляду на функціонування окремих граматичних форм, наприклад прикметникових форм компаратива, елатива і суперлатива (Д. Рязанцева). Проповідь як складник релігійного дискурсу розглянуто в роботах О. Журавльової, С. Кота та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Очевидно, проповідь як специфічний жанр церковно-релігійного красномовства об'єднує в собі закликальну (усвідомлення своєї гріховності й твердий намір виправитися), стверджувальну (у вірі через почуття радості та вдячності) і пояснювальну (сенс і значення Боговтілення) стратегії релігійного дискурсу [7, с. 188; 9, с. 8].

Ф. Бацевич також виокремлює деякі жанрові особливості релігійного (фідеїстичного) тексту: «… 1) релігійний текст – це завжди прецедентний текст, який має особливе значення в житті людини…; 2) фідеїстичні тексти характеризуються вищою, ніж у звичайному мовленні, формально-смисловою організацією, «вибудованістю», вправністю…; 3) фідеїстичним текстам (замовляння, молитва, церковна служба тощо) притаманна висока міра клішованості…; 4) усні фідеїстичні тексти органічно пов'язані з невербальною (паралінгвальною й поведінковою) комунікацією; 5) фідеїстичні тексти вимовляються особливим чином, наприклад, молитви смиренно вимовляють, тексти Святого Письма в православних храмах читають в особливій речитативній манері» [3, с. 143-144].

Науковець, як бачимо, апелює до тексту, отже, можна розмірковувати про текст і дискурс в релігійній мовленнєвій сфері. Уважаємо, що текст є зафіксованим кадром дискурсу, його графічно схопленим фрагментом. Дискурс існує в текстах, «за якими постає особлива граматика, особливий лексикон, особливі правила слововжитку й синтаксису, особлива семантика, – й врешті-решт – особливий світ» [12, с. 676]. Вочевидь, писемний текст є своєрідною

сполучною ланкою між дискурсом і стилем, оскільки, вважаємо, текст оформлюється за певними канонами того чи іншого функціонального стилю, зокрема про проповіді доцільно розмірковувати не лише в контексті релігійного дискурсу, а й як про тексти, що репрезентують релігійний стиль. Ф. Бацевич акцентує увагу на специфіці релігійних текстів, до яких, безперечно, належить досліджуваний у цій розвідці жанр. Він бачить специфіку релігійних текстів насамперед у тому, що «вони несуть у собі знаки (слова, словесні форми, повідомлення, послідовності повідомлень тощо), яким у комунікації віруючих приписують певні трансцендентні [...] властивості [...] Ця особливість фідеїстичного слова великою мірою залежить від його фасцинуючого впливу на адресата, тобто максимальної здатності переконувати, хвилювати, навіювати тощо» [2, с. 143].

Для проповіді, як і для кожного іншого мовленнєвого жанру, виокремлено низку важливих показників: комунікативна ситуація, експресія, експресивна інтонація, обсяг (приблизна тривалість мовленнєвого цілого), концепція адресата й «над адресата» [2, с. 159-160]. Проповідь відповідає критеріям, висунутим до всіх мовленнєвих жанрів, зокрема має комунікативну мету, концепції адресата й адресанта, подійний (диктумний) зміст, чинники комунікативного минулого й комунікативного майбутнього, мовне втілення [3, с. 54-55].

Зрозуміло, що проповідь є одним з найменш консервативних мовленнєвих жанрів релігійного дискурсу, оскільки, хоч і має певні, сформовані впродовж кількох століть канони, однак вона постійно оновлюється, щоб бути зрозумілою вірянам і загалом в цілісності виконувати свою комунікативну мету, зокрема це виявляється в доборі лексичних засобів, через які священик впливає на свідомість пастви, що традиційно вважалися особливістю публіцистичного, передусім газетного дискурсу. Ідеться насамперед про прецедентні оніми, які традиційно вважають одним із засобів експресивізації й інтелектуалізації художнього та публіцистичного мовлення.

Широке використання прецедентних власних назв у проповідях засвідчує, як видається, близькість і взаємодію релігійного й публіцистичного дискурсів. І йдеться насамперед не про імена біблійних пророків чи святих, а про світські оніми.

Як зазначає Т. Космеда, власні назви «містять у своєму лексичному значенні фонові знання, які впливають на підвищення

експресії слова. У структурі лексичного значення подібного типу слів є етносемантична інформація» [8, с. 252]. Часто фонові знання виступають як код, що дає змогу проникнути в глибинний пласт інформаційного потоку – пласт змістовно-концептуальної й підтекстової інформації, що експліцитно не виражений.

Прецедентне власне ім'я – це «слово, словосполучення або речення, що служить для виділення іменованого ним об'єкта із ряду схожих, індивідуалізуючи та ідентифікуючи даний об'єкт» (Цит. за [10, с. 177]).

В українських проповідях уживаються прецедентні антропоніми, топоніми та похідні від них.

В. Ільченко наголошує, що «експресивний потенціал власних назв залежить від соціального компонента значення імені. Що відоміша власна назва, то актуальніша вона для соціуму, тим активніше використовується зі стилістичної метою і більші її «деривативні» можливості» [5, с. 7]. В українській мовленнєвій практиці інтенсифіковану виразність набули певні ідеологічно навантажені антропоніми, причомувелика кількість імен викликає неоднозначну оцінку й актуалізує в мовленні різні, іноді протилежні оцінки. Зокрема це простежуємо в ілюстрації з проповіді, де йдеться про амбівалентність оцінки прецедентного похідного іменника від імені *Мазепа*: «*Вони дали цим взірець для майбутніх поколінь; вони дали те ім'я, яке закріпилося на майбутні століття за українцями –* ***мазепинці****. Ім'я, якого лякалися, від якого тікали, яке хтось намагався замаскувати, міняючи свою національність у паспорті. Але це ім'я в своїй душі кращі з українців високо цінували, пам'ятаючи: ми – народ, здатний не зрадити, коли лідер держави опинився в меншості, коли здається, що справа програна»* (архієпископ Ігор (Ісіченко) [6].

У сучасних проповідях священиків Української Автокефальної Православної Церкви як позитивно експресивно забарвлені вживаються прецедентні антропоніми на позначення видатних історичних осіб, політичних діячів, борців за незалежність України (*Степан Бандера, Ярослав Стецько, Роман Шухевич, гетьман Мазепа, Богдан Хмельницький, Симон Петлюра, Євген Коновалець*та ін.): «*Правди, нести яку часто доводиться „малій черідці" сміливих, жертовних та ініціятивних людей. Таких, якими були* ***Степан Бандера, Ярослав Стецько, Роман Шухевич»*** (архієпископ Ігор (Ісіченко); «*Поминаємо сьогодні і тих, хто загинув від рук*

ворога, перебуваючи на чужині, хто став жертвою терористичних актів – замахів, які влаштовувалися протягом багатьох років, аби знищити тих, хто становив загрозу режимові: ***Симона Петлюру***, ***Євгена Коновальця***, ***Степана Бандеру»*** (архієпископ Ігор (Ісіченко); «*Наші козаки разом зі своїми союзниками шведами зазнали поразки. Зазнав тоді на полі бою поразки не тільки гетьман* ***Мазепа****, а цілий європейський континент»* (архієпископ Ігор (Ісіченко); «*Та й, правду кажучи, коли ми молимося сьогодні за спокій душі* ***Богдана Хмельницького****, визначного творця української державности, творця Гетьманщини, відчуття гіркоти все одно присутнє десь на глибині нашої душі»* (архієпископ Ігор (Ісіченко) та ін.

Проповіді представників однієї з найбільш національно зорієнтованої конфесії містять також і негативно конотовані прецедентні антропоніми *Муравйов, Сталін, Хрущов, Адольф Гітлер, К. Маркс, Ленін* та ін.: «*Вони – ненавчені, не підготовані – не могли бути протидією досвідченому царському полковникові* ***Муравйову*** *і випробуваному вже у боях загарбницькому війську»* (архієпископ Ігор (Ісіченко); «*Образ тирана* ***Сталіна*** *лишався для них [воїнів] знаменом перемоги»* (архієпископ Ігор (Ісіченко); «*Ось недавно* ***Адольф Гітлер*** *кілька літ намагався відновити в Німеччині старогерманське поганство, і його проповідував, і реально запроваджував у життя, як повну систему життя, життя жорстокого, себелюбного та обманного.* ***Гітлер*** *ненависть поставив в основу своєї політики»* (митрополит Іларіон (Огієнко); «*Ми радіємо тому, що саме тоді, 22 січня 1919 р., а не 1939 року, коли* ***Сталін*** *вводив свої війська в Західну Україну, було ухвалено поєднати Західну і Східну Україну в одній державі»* (архієпископ Ігор (Ісіченко) [6].

Це ж простежуємо й при вживанні прецедентних онімів сучасних політичних діячів: «*Цікаво, чи сподобається нашому президентові, що в отой час, коли до президента* ***Володимира Путіна****, на території держави якого знаходиться менше парафій Російської Церкви, ніж на території України, Архиєрейський собор РПЦ звертається з окремим привітанням, а прохання, яке направив президент* ***Кучма*** *до Російської Церкви – дати хоча б статус автономії для Української Православної Церкви Московського Патріярхату, – було тільки іронічно прочитане й не дістало ніякої офіційної відповіді»* (архієпископ Ігор (Ісіченко) [6].

Дослідники мови реклами вказують на те, що використання власних імен відомих осіб є потужним засобом посилення експресії, коли на ім'я відомої людини (спортсменки, вченого тощо), накладаються персональні досягнення його носія й ім'я переходить у постантропонімічний статус [1, с. 202].

Подібне спостерігаємо в тексті проповіді, коли прецедентні імена вчених *Ньютон, Ейнштейн, Павлов, Платон, Шатобріан, Шиллер* та ін. використовуються впостантропонімічній функції: за власним іменем – авторитет всесвітньовідомої людини, до думки якої варто прислухатися: «*Не тільки в давнину, як* ***Ньютон****, про якого згадують, що кожного разу, коли він тільки згадував слово «Бог» чи «Христос», він підводився і знімав свого капелюха. Людина нового часу,* ***Альберт Ейнштейн****, був по-своєму віруючою людиною. Академік* ***Павлов*** *ніколи не приховував своєї глибокої та щирої побожності»* (архієпископ Ігор (Ісіченко) [6].

Дослідники неодноразово звертали увагу на те, що стилістичний потенціал топонімів далекий від нуля, оскільки вони «трансформуються в художній прийом – створюють просторову домінанту, беруть участь у створенні характерів» [11, с. 14]. Функціонуючи в тексті, топоніми можуть мати приховану, імпліцитну інформацію. Як і антропоніми, вони можуть виступати в ролі символу.

Сучасні священики також використовують прецедентні топоніми на позначення українських міст і територій (*Україна, Карпати, Дністер* та ін.): «*… склався звичай молитися в Троїцьку поминальну суботу за відомих і, переважно, за невідомих героїв, що полягли за волю* ***України****. Скільки забутих могил було розкидано по волинських лісах, по* ***Карпатах****, над* ***Дністром*** *і* ***Сяном*** *у важкі дні народної боротьби проти нацистської й совєцької окупації»* (архієпископ Ігор (Ісіченко). Часто їх вживають із символічним значенням (*Крути* – боротьба за незалежність). Такі прецедентні топоніми сприймаються як символи героїзму й нездоланності в боротьбі за незалежність України: «*Сьогодні спомин про трагедію під* ***Крутами*** *лишається пересторогою для безвільних політиків – і надихає на боротьбу за справедливість сотні і тисячі українців»* (архієпископ Ігор (Ісіченко) [6].

Окрім того, у проповідях уживають прецедентні топоніми, що позначають населені пункти чи території інших держав, експресивність посилюється через символізм (*Сибір* – заслання,

концтабір): «*Ми поминаємо сьогодні мільйони наших земляків, кістками яких всіяно* ***Сибір****, куди ще з часів його освоєння масово висилали українців спочатку московські царі, а потім партійні вожді»* (архієпископ Ігор (Ісіченко) та ін.

Значне посилення емоційно-експресивного навантаження спостерігаємо, коли прецедентні топоніми виступають у функції метафори або метонімії: «*Наша Церква відмовилася благословити Переяславську угоду й складати присягу на вірність* ***Москви***» (архієпископ Ігор (Ісіченко). Такі топоніми мають соціально закріплену оцінку (позитивну чи негативну), актуалізований позамовним змістом імпліцитний фон, що сприяє посиленню експресії.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, широке вживання в проповіді прецедентних власних назв є промовистим свідченням інтердискурсивності релігійної комунікації, зокрема жанру проповіді, що поєднує в собі ознаки інших дискурсів, передусім художнього й публіцистичного.

У подальшому перспективним видається дослідження інших інтердискурсивних засобів у сучасній українській проповіді.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анніна І. О. Експресія та художня образність у рекламі / І. О. Анніна // Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 180-214.

2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.

3. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.

4. Іларіон (митрополит Вінніпегу і всієї Канади). Християнство і поганство. Чого на світі спокою немає : Проповіді / (митрополит) Іларіон. – Вінніпег : Віра й культура, 1961. – Ч. І. – 64 с.

5. Ільченко В. І. Експресія власних назв як засіб публіцистики : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / В. І. Ільченко. – К., 2003. – 20 с.

6. Ісіченко І. (архієпископ). Майте любов поміж собою : збірка проповідей / (архієпископ) Ігор Ісіченко. – Львів-Х. : Святогорець, 2010. – 453, [3] с.

7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

8. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики : монографія / Тетяна Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 349, [1] с.

9. Кот С. О. Дискурсний аналіз проповіді як морально-духовного жанру словесності (на матеріалі православної Різдвяної проповіді) : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / С. О. Кот. – К., 2006. – 20 с.

10. Найдюк О. Прецедентне ім'я в дискурсі (на матеріалі німецької мови) / Оксана Найдюк// Наук. вісник Чернівецького ун-ту ім. Ю. Федьковича : Германська філологія : [зб. наук. праць / наук. ред. В. В. Левицький та ін.]. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 267. – С. 176—183.

11. Немировская Т. В. Собственное имя в творчестве М. М. Коцюбинского : автореф. дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР / Украинский» / Т. В. Немировская. – К., 1988. – 20 с.

12. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка / Юрий Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 784 с.

Поддубная Наталья. Прецедентные онимы как интердискурсивный элемент современной украинской проповеди. Статья посвящена исследованию одного из фундаментальных жанров религиозной коммуникации, а именно проповеди, объединяющей в себе ряд стратегий религиозного дискурса.

По сравнению с другими языковыми жанрами религиозного дискурса проповедь – один из менее консервативных жанров, поскольку постоянно обновляется с целью достижения своей коммуникативной цели. В связи с этим в языке проповедей УАПЦ к активно употребляемым относим средства, традиционно характерные для публицистического дискурса, какими, в частности, являются прецедентные светские онимы.

В современной украинской проповеди в качестве положительно коннотированных функционируют прецедентные антропонимы – имена борцов за независимость Украины (Степан Бандера, Ярослав Стецько, Роман Шухевичи др.). Полярной коннотацией обозначены антропонимы Муравйов, Сталін, Хрущов и др, а также прецедентные онимы современных политических деятелей (Путин, Кучма). Часть прецедентных антропонимов и топонимов употребляется в постантропонимической функции, выполняя роль символа.

Ключевые слова: религиозный дискурс, публицистический дискурс, религиозная коммуникация, проповедь, прецедентные онимы.

Piddubna Natalia. Onimi Precedent as Interdiskursivny Element of Modern Ukrainian Sermon. The article is devoted to the investigation of one of the fundamental religious genres of communication, namely the preaching that combines a number of strategies of religious discourse.

In comparison with other language genres preaching religious discourse – one of the less conservative of genres, because it is constantly updated in order to achieve their communicative purpose. In this regard, in the language of sermons UAOC refer to actively consume resources traditionally characteristic of journalistic discourse, what, in particular, are secular onima precedent.

In modern Ukrainian sermon as a positive precedent anthroponomy connote function-name fighters for the independence of Ukraine (Stepan Bandera,

YaroslavStetskoShukhevych, etc.). Polar connotation designated anthroponomy Muravyov, Stalin, Khrushchev, etc., as well as the case law onima modern politicians (Putin, Kuchma). Part of precedent antroponimov and place names used in postantroponimicheskoy function, serving as a symbol.

Key words: religious discourse, journalistic discourse, religious communication, preaching onima precedent.

УДК 811.161.2'366

Галина Пристай

МОРФОНОЛОГІЯ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД, ВЕРШИНИ ЯКИХ ЗАКІНЧУЮТЬСЯ НА -Б(ИЙ), -П(ИЙ), -В(ИЙ), -М(ИЙ)

У статті проаналізовано словотвірні гнізда прикметників з погляду морфонології: схарактеризовано структуру вершинних основ, особливості будови поєднуваних з ними деривацій них суфіксальних морфем, описано морфонологічні операції, укладено основні морфонологічні моделі.

Ключові слова: морфонема, контактна зона, ступінь похідності, чергування, палаталізація, акцент.

Постановка наукової проблеми та її значення. Закономірності й особливості формальних модифікацій у морфемній структурі слова, зокрема в процесах словотворення, неодноразово привертали увагу мовознавців. У працях Р. Аванесова, С. Бернштейна, Я. Босака, Л. Блумфілда, Т. Булигіної, Д. Ворта, В. Дресслера, О. Земської, О. Ісаченка, В. Касевича, Р. Лясковського, Г. Нещименко, А. Полі-ванової, Р. Якобсона знаходимо теоретичне осмислення результатів аналізу морфонологічних систем слов'янських, германських, балканських мов.

Аналіз досліджень цієї проблеми. В україністиці є окремі праці, присвячені розглядові словотвірної та словозмінної морфонології, зокрема на матеріалі віддієслівних і відіменникових похідних (М. Кравченко), у системі іменника (Л. Кондакова), прикметника (Л. Асіїв, І. Савченко), на основі іменникової та дієслівної словозміни (Л. Комарова, І. Козленко), у словозміні та словотворі староукраїнської мови другої половини XVI-XVIII ст.

© *Пристай Г., 2013*